

देवरिया वनस्पति उद्यानमा पर-स्थानिय संरक्षण गरिएका वनस्पतिहरु

सुनाखरी (Orchid)

सर्पगन्धा (*Rauwolfia serpentina*)

श्रीखण्ड (*Santalum album*)

विजयसाल (*Pterocarpus marsupium*)

नेपाल सरकार

वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय

वनस्पति विभाग

जिल्ला वनस्पति कार्यालय कैलाली

फोन नं. ०९१-५२२९२०

२०७२

१. पृष्ठभूमि

साधारण अर्थमा बुझ्नु पर्दा वनस्पति उद्यान भनेको “जिवित वनस्पतिहरूको म्यूजियम” हो । वनस्पति उद्यानको प्रमुख उद्देश्यमा दुर्लभ, लोपोन्मुख, रैथाने, आर्थिक, सामाजिक तथा वैज्ञानिक दृष्टिकोणले महत्वपूर्ण वनस्पति प्रजातिहरूको स्व-स्थानिय तथा पर-स्थानिय (*In-situ & Ex-situ*) संरक्षण, वनस्पति सदुपयोगको लागि अनुसन्धान, यस सम्बन्धि जनचेतना अभिवृद्धि पर्दछन् । आकर्षक शोभनिय फुल विरुवाहरूको कलात्मक संयोजन मार्फत रमणिय आमोद प्रमोद स्थल विकास गर्ने सार्वजनिक उद्यान/पार्कको प्रमुख उद्देश्य भने वनस्पति उद्यानको हकमा वनस्पतिको संरक्षण र अनुसन्धान पछिको प्राथमिकतामा पर्दछ । यस बाहेक विभिन्न पारिस्थितिकीय प्रणालीहरूको संरक्षण गरी पर्या-पर्यटनको विकास मार्फत स्थानिय समुदायको आर्थिक अवस्थामा सुधार ल्याउनु वनस्पति उद्यानको अर्को उद्देश्य हो । जैविक विविधता महासन्धी (Convention on Biological Diversity, CBD), १९९२ को धारा ८ र ९ मा स्व-स्थानीय र पर-स्थानीय संरक्षण गर्नुपर्ने भनी तोकिएकोमा महासन्धीको पक्षधर राष्ट्र नेपालले वनस्पति स्रोतहरूको स्व-स्थानीय र पर-स्थानीय संरक्षण, वैज्ञानिक अध्ययन, अनुसन्धान, प्रविधि विकास, जनचेतना अभिवृद्धि, शिक्षा र सदुपयोग गर्न विभिन्न वनस्पति उद्यानहरूको स्थापना र व्यवस्थापन गरिरहेको छ । उपरोक्त उद्देश्यहरू पूरा गर्नको लागि नेपाल सरकार, वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय, वनस्पति विभाग अर्न्तगत १ राष्ट्रिय वनस्पति उद्यान, जिल्ला वनस्पति कार्यालयहरू मातहत जम्मा १० र १ विश्व शान्ति जैविक विविधता उद्यान गरी जम्मा १२ वनस्पति उद्यानहरू स्थापित भएका छन् । वि.स. २०५६ सालमा नेपाल सरकार, वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय, वनस्पति विभाग अर्न्तगत जिल्ला वनस्पति कार्यालय, कैलालीको स्थापना भएसंगै सोही कार्यालय अर्न्तगतको फिल्ड इकाइको रूपमा **देवरिया वनस्पति उद्यानको** स्थापना भएको हो ।

१.१ देवरिया वनस्पति उद्यान

भौगोलिक अवस्थिति अक्षांश २८° ४२.०४१' देखि २८°४२.७२६' उत्तर

देशान्तर ८०° ३७.०५०' देखि ८०° ३७.९९४' पूर्व

कैलाली जिल्लाको धनगढी नगरपालिका वडा नं. ७ स्थित तथा धनगढी बजार क्षेत्रबाट ५ कि.मि.मात्र दुरीमा रहेको तथा १४९.५०९ हे. क्षेत्रफलमा फैलिएको देवरिया वनस्पति उद्यान समुद्र सतह देखि औषत १७० मी. को उचाईमा अवस्थित रहेको छ । यस वनस्पति उद्यानमा स्व-स्थानिय तथा पर-स्थानिय गरि करिब ५०० प्रजातिका वनस्पति प्रजातीहरू संरक्षण गरिएको छ । हाल यस वनस्पति उद्यानको करिब १५ हे. क्षेत्रफलमा जडिबुटी तथा सुगन्धित वनस्पति सम्बन्धि अनुसन्धान/परिक्षणका साथै जडिबुटी तथा गैह्रकाष्ठ वन पैदावार जन्य वेर्ना उत्पादन, जन चेतना अभिवृद्धिको लागी प्रदर्शनी स्थलहरू तथा सुगन्धित वनस्पतिको सुगन्धित तेल प्रशोधन सेवा समेत प्रदान गरिदै आएको छ । वार्षिक रूपमा ४०,००० भन्दा बढी आगन्तुकहरूले अवलोकन गर्ने गरेको यस वनस्पति उद्यान क्षेत्रमा ११९.०१ हे. प्राकृतिक वन क्षेत्रमा मुख्यतः साल, अस्ना, वर्रो, जामुन, बोटधयरो, कुसुम, भलायो, रोहिणी, राजवृक्ष, इन्द्रजौ, करीपत्ता, गुर्जो, कुरिलो आदि प्रजातिहरूको स्व-स्थानिय संरक्षण गरिएको छ भने तीनवटा प्राकृतिक तालहरू गरि जम्मा १६.३७ हे. सिमसार क्षेत्रमा सिमसार वनस्पति प्रजातिहरूको संरक्षण गरिएको छ । यस वनस्पति उद्यानमा विभिन्न पारिस्थितिक प्रणालीहरू तथा जैविक विविधताको संरक्षण गरी पर्यापर्यटकिय गन्तव्यको रूपमा समेत विकास गर्न सकिने प्रचुर सम्भावना रहेको छ । यसै सम्भावनालाई मध्य नजर गरी देवरिया वनस्पति उद्यानलाई उष्ण प्रदेशिय नमूना वनस्पति उद्यानको रूपमा विकास गर्न वनस्पति विभागबाट आ.व. २०७०/७१ मा देवरिया वनस्पति उद्यानको पञ्च वर्षिय व्यवस्थापन कार्ययोजना तयार भै नेपाल सरकार (सचिव स्तर) को मिति २०७१/६/२२ को निर्णयानुसार स्वीकृत समेत भएको छ ।

१.२ देवरिया वनस्पति उद्यान स्थापनाको उद्देश्य

- दुर्लभ, लोपोन्मुख, रैथाने तथा संकटापन्न सूचीमा परेका वनस्पतिहरूको स्व-स्थानीय तथा पर-स्थानीय संरक्षण गर्ने ।
- आर्थिक दृष्टिकोणले महत्वपूर्ण वनस्पतिहरूको सर्भेक्षण, अध्ययन, अनुसन्धान, र खेती प्रविधि विकास गरी प्राप्त ज्ञान र शीपलाइ समुदायमा हस्तान्तरण गर्ने ।
- सुदूरपश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रमा वनस्पति संरक्षण तथा सदुपयोग सम्बन्धी शैक्षिक केन्द्रको रुपमा विकास गर्ने ।
- पर्यावरणीय पर्यटन विकास, शोभनीय वनस्पति र जडीबुटीको माध्यमबाट स्थानीय समुदायको आर्थिक सामाजिक विकासमा सहयोग पुर्याउने ।

१.३ देवरिया वनस्पति उद्यानमा संरक्षण गरिएका दुर्लभ-लोपोन्मुख वनस्पतिहरू

सि.नं.	नेपाली नाम	वानस्पतिक नाम	वानस्पतिक परिवार	वनस्पति स्वरूप	संरक्षणको अवस्थिती
१	अगार उड	<i>Aquilaria malaccensis</i> Lamk.	Thymelaeaceae	Tree	Vulnerable (IUCN), CITES II
२	खोटे सल्ला	<i>Pinus roxburghii</i> Sarg.	Pinaceae	Tree	Least Concern (IUCN)
३	गुलमोर	<i>Delonix regia</i> (Boj. ex Hook.) Raf.	Fabaceae	Tree	Near Threatened (IUCN)
४	छतिवन	<i>Alstonia scholaris</i> (L.) R. Br.	Apocynaceae	Tree	Vulnerable (CAMP)
५	दुनी	<i>Toona ciliata</i> M. Roem.	Meliaceae	Tree	Least concern (IUCN)
६	थाकल	<i>Cycas pectinata</i> Buch.- Ham.	Cycadaceae	Tree	Vulnerable (IUCN), CITES III
७	थाकल	<i>Cycas revoluta</i> Thunb.	Cycadaceae	Tree	Least Concern (IUCN)
८	पलांस	<i>Butea monosperma</i> (Lam.) Taub.	Fabaceae	Tree	Vulnerable (CAMP)
९	विजयसाल	<i>Pterocarpus marsupium</i> Roxburgh	Fabaceae	Tree	Vulnerable (IUCN)
१०	बेत	<i>Calamus tenuis</i> Roxb.	Arecaceae	Shrub	Vulnerable (IUCN)
११	सतिसाल	<i>Dalbergia latifolia</i> Roxb.	Fabaceae	Tree	Vulnerable (IUCN)
१२	सर्पगन्धा	<i>Rauvolfia serpentina</i> (L.) Benth. ex Kurz	Apocynaceae	Herb	CITES II
१३	सुनाखरी प्रजातीहरू	-	Orchidaceae	-	CITES II

सि.नं.	नेपाली नाम	बानस्पतिक नाम	बानस्पतिक परिवार	बनस्पति स्वरूप	संरक्षणको अवस्थिती
१४	श्रीखण्ड	<i>Santalum album</i> L.	Santalinaceae	Tree	Vulnerable (IUCN)
१५	रक्तचन्दन	<i>Pterocarpus santalinus</i> L.f.	Fabaceae	Tree	Endangered (IUCN)

१.४ देवरिया बनस्पति उद्यानमा पर-स्थानिय संरक्षण गरिएका अन्य बनस्पतिहरूको सूचि

सि.नं.	नेपाली नाम	बानस्पतिक नाम	बानस्पतिक परिवार	बनस्पति स्वरूप
१	अर्जुन	<i>Terminalia arjuna</i> (Roxb.) Wight & Arn.	Combretaceae	Tree
२	अनन्तमुल	<i>Hemidesmus indicus</i> (L.) R.Br.	Asclepiadaceae	Herb
३	अम्वा	<i>Psidium guajava</i> L.	Myrtaceae	Tree
४	अमला	<i>Phyllanthus embica</i> L.	Phyllanthaceae	Tree
५	अमृसो	<i>Thysanolaena maxima</i> Kuntze	Poaceae	Shrub
६	अलैंची	<i>Amomum subulatum</i> Roxb.	Zingiberaceae	Shrub
७	असुरो	<i>Justicia adhatoda</i> L.	Acanthaceae	Shrub
८	अश्वगन्धा	<i>Withania somnifera</i> (L.) Dunal	Solanaceae	Herb
९	अशोक	<i>Polyalthia longifolia</i> Sonn.	Annonaceae	Tree
१०	आँक	<i>Calotropis gigantea</i> (L.) W. T. Aiton	Asclepiadaceae	Shrub
११	आँखे भ्जार	<i>Equisetum arvense</i> L.	Equisetaceae	Herb
१२	ईन्द्रकमल	<i>Gardenia jasminoides</i> J. Ellis	Rubiaceae	Tree
१३	ईन्द्रजौ	<i>Holarrhena pubescens</i> Wall. ex G.Don	Apocynaceae	Shrub
१४	ईमली	<i>Tamarindus indica</i> L.	Fabaceae	Tree
१५	उल्टेकुरो / अपमार्ग	<i>Achyranthes aspera</i> L.	Amaranthaceae	Herb
१६	क्यामोमाईल	<i>Matricaria chamomilla</i> L.	Asteraceae	Herb
१७	कचुर	<i>Curcuma zedoaria</i> Rosc.	Zingiberaceae	Herb
१८	कपास	<i>Gossypium arboreum</i> L.	Malvaceae	Tree

१९	कपुर	<i>Cinnamomum camphora</i> (L.) J. Presl	Lauraceae	Tree
२०	कफि	<i>Coffea arabica</i> L.	Rubiaceae	Shrub
२१	करविर	<i>Nerium oleander</i> L.	Apocynaceae	Shrub
२२	करिपत्ता	<i>Murraya koenigii</i> (L.) Sprengel	Rutaceae	Shrub
२३	कल्की	<i>Callistemon citrinus</i> (Curtis) Skeels	Myrtaceae	Tree
२४	कागजे फुल / पत्थर चट्टा	<i>Byophyllum pinnatum</i> (L. f.) Oken	Crassulaceae	Herb
२५	कागती	<i>Citrus aurantifolia</i> Swingle	Rutaceae	Tree
२६	कामीनी फुल	<i>Murraya paniculata</i> (L.) Jack	Rutaceae	Shrub
२७	कालमेघ	<i>Andrographis paniculata</i> (Burm. f.) Wall. ex Nees	Acanthaceae	Herb
२८	कालो मुश्ली	<i>Curculigo orchioides</i> Gaertn.	Hypoxidaceae	Herb
२९	कालो हल्दी	<i>Curcuma angustifolia</i> Roxb.	Zingiberaceae	Herb
३०	कुम्भी	<i>Careya arborea</i> Roxb.	Lecythidaceae	Tree
३१	कुश	<i>Vetiveria zezanoides</i> (L.) Roberty	Poaceae	Grass
३२	कुचिला	<i>Strychnos nux-vomica</i> L.	Loganiaceae	Herb
३३	कुरिलो	<i>Asparagus racemosus</i> Willd.	Asparagaceae	Herb
३४	कुकुरडाईनो	<i>Smilax aspera</i> L.	Smilacaceae	Shrub
३५	केतुकी	<i>Agave cantula</i> Roxb.	Asparagaceae	Shrub
३६	केतुकी	<i>Agave americana</i> L.	Asparagaceae	Shrub
३७	कोईरालो	<i>Phanera variegata</i> (L.) Benth.	Fabaceae	Small Tree
३८	क्रोटन	<i>Croton</i> sp.	Euphorbiaceae	Shrub
३९	काईयो फुल	<i>Grevillea robusta</i> A. Cunn. ex R. Br.	Proteaceae	Tree
४०	काँडे सल्लो	<i>Araucaria columnaris</i> J.R.Forst. Hook.	Araucariaceae	Tree
४१	खयर	<i>Senegalia catechu</i> (L.f.) P.J.H.Hurter & Mabb.	Fabaceae	Tree
४२	खमारी	<i>Gmelina arborea</i> Roxb.	Lamiaceae	Tree

४३	खजूरी	<i>Phoenix acaulis</i> Roxb.	Arecaceae	Shrub
४४	खजूरी	<i>Phoenix loureiroi</i> Kunth	Arecaceae	Small tree
४५	गलैची	<i>Plumeria rubra</i> L.	Apocynaceae	Tree
४६	गुजरगानो	<i>Cissampelos pareira</i> L.	Menispermaceae	Climber
४७	गुर्जो	<i>Tinospora cordifolia</i> (Thunb.) Miers	Menispermaceae	Climber
४८	गुटेल	<i>Trewia nudiflora</i> L.	Euphorbiaceae	Climber
४९	गुडमार	<i>Gymnema sylvestre</i> R.Br.	Asclepiadaceae	Herb
५०	घण्टीफुल	<i>Hibiscus rosa-sinensis</i> L.	Malvaceae	Herb
५१	गुलाफ	<i>Rosa</i> sp.	Rosaceae	Shrub
५२	घिउकुमारी	<i>Aloe vera</i> (L.) Burm. f.	Liliaceae	Herb
५३	घोडताप्रे	<i>Centella asiatica</i> (L.) Urb.	Apiaceae	Herb
५४	चिउरी	<i>Diploknema butyracea</i> (Roxb.) Lam.	Sapotaceae	Tree
५५	चिया	<i>Camellia sinensis</i> (L.) Kuntze	Theaceae	Shrub
५६	चित्तु	<i>Plumbago zeylanica</i> L.	Plumbaginaceae	Herb
५७	जिलेवी	<i>Pithecellobium dulce</i> (Roxb.) Benth.	Fabaceae	Tree
५८	टिक	<i>Tectona grandis</i> L.f.	Lamiaceae	Tree
५९	टिमु	<i>Zanthoxylum armatum</i> DC.	Rutaceae	Shrub
६०	टाँकी	<i>Phanera purpurea</i> (L.) Benth.	Fabaceae	Small Tree
६१	डिजीटालिस	<i>Digitalis purpurea</i> L.	Plantaginaceae	Herb
६२	तितेपाते	<i>Artemisia princeps</i> Pamp.	Asteraceae	Herb
६३	तुलसी	<i>Ocimum tenuiflorum</i> L.	Lamiaceae	Herb
६४	तेजपात	<i>Cinnamomum tamala</i> (Buch.-Ham.) T.Nees & C.H.Eberm.	Lauraceae	Tree
६५	तेन्दु	<i>Diospyros montana</i> Roxb.	Ebenaceae	Tree
६६	धतुरो	<i>Datura metel</i> L.	Solanaceae	herb
६७	धुसॅलो	<i>Colebrookea oppositifolia</i> Sm.	Lamiaceae	Shrub

६८	धौंयरो	<i>Woodfordia fruticosa</i> (L.) Kurz	Lytheraceae	Shrub
६९	नरिबल	<i>Cocos nucifera</i> L.	Arecaceae	Tree
७०	नागकेशर	<i>Mesua ferrea</i> L.	Calophyllaceae	Tree
७१	निम	<i>Azadirachta indica</i> A. Juss.	Meliaceae	Tree
७२	निशोध	<i>Operculina turpethum</i> (L.) Silva Manso	Convolvulaceae	Shrub
७३	पटेर	<i>Typha elephantine</i> Roxb.	Typhaceae	Herb
७४	पान	<i>Piper betle</i> L.	Piperaceae	Climber
७५	पामारोजा	<i>Cymbopogon martinii</i> (Roxb.) Wats.	Poaceae	Grass
७६	पारीजात	<i>Nyctanthes arbor-tristis</i> L.	Oleaceae	Shrub
७७	पाषाणभेद	<i>Bergenia ciliata</i> (Haw.) Sternb. Revis.	Saxifragaceae	Herb
७८	पिपला	<i>Piper peepulooides</i> Roxb.	Piperaceae	Herb
७९	पीपल	<i>Ficus religiosa</i> L.	Moraceae	Tree
८०	पुदिना	<i>Mentha arvensis</i> L.	Lamiaceae	Herb
८१	पुत्रान्जिभा	<i>Putranjiva roxburghii</i> Wall	Putranjivaceae	Tree
८२	पैयु	<i>Prunus cerasoides</i> D. Don	Rosaceae	Tree
८३	बकईनो	<i>Melia azedarach</i> L.	Meliaceae	Tree
८४	बडहर	<i>Artocarpus lacucha</i> Buch.-Ham.	Moraceae	Herb
८५	वनमुला	-	-	Herb
८६	वनहल्दी	<i>Curcuma aromatica</i> Salisb.	Zingiberaceae	Herb
८७	बबुल	<i>Vachellia nilotica</i> (L.) P.J.H. Hurter & Mabb.	Fabaceae	Tree
८८	बर	<i>Ficus benghalensis</i> L.	Moraceae	Tree
८९	बलमखिरा	<i>Kigelia pinnata</i> (Jacq.) DC.	Bigoniaceae	Tree
९०	बरो	<i>Terminalia bellirica</i> (Garetn.) Roxb.	Combretaceae	Tree

९१	बिडीपत्ता	<i>Diospyros montana</i> Roxb.	Ebenaceae	Tree
९२	बेगमवेली	<i>Bougainvillea spectabilis</i> Willd.	Nyctjginaceae	Shrub
९३	बेतलौरी	<i>Cheilocostus speciosus</i> (J.Konig) C.Specht	Costaceae	Shrub
९४	बेल	<i>Aegle marmelos</i> (L.)Correa	Rutaceae	Tree
९५	बोभो	<i>Acorus calamus</i> L.	Araceae	Herb
९६	बाँस	<i>Dendrocalamus strictus</i> (Roxb.) Nees	Poaceae	Shrub
९७	मरिच	<i>Piper nigrum</i> L.	Piperaceae	Herb
९८	मुसीवेली / वाटुलपाते	<i>Cissampelos</i> sp.	Menispermaceae	Climber
९९	मुश्ली	<i>Chlorophytum nepalense</i> (Lindl.) Baker	Asparagaceae	Herb
१००	मेहन्दी	<i>Lawsonia inermis</i> L.	Lythraceae	
१०१	मौवा	<i>Madhuca longifolia</i> (J.Konig) J.F.Macbr.	Sapotaceae	Tree
१०२	राजवृक्ष	<i>Cassia fistula</i> L.	Fabaceae	Tree
१०३	रातीगेडी	<i>Abrus precatorius</i> L.	Fabaceae	Herb
१०४	रीट्टा	<i>Sapindus mukorossi</i> Gaertn.	Sapindaceae	Tree
१०५	रुदिलो	<i>Pogostemon benghalensis</i> (Burm. f.) Kuntze	Lamiaceae	Herb
१०६	रुद्राक्ष	<i>Elaeocarpus sphaericus</i> (Gaertn.) K. Schum.	Elaeocarpaceae	Tree
१०७	लालुपाते	<i>Euphorbia pulcherrima</i> Willd. ex Klotzsch	Euphorbiaceae	Shrub
१०८	लेमन ग्रास	<i>Cymbopogon schoenanthus</i> Spreng.	Poaceae	Grass
१०९	विषकाप्रो	<i>Triumfetta bartramia</i> L.	Malvaceae	Herb
११०	स्टेविया	<i>Stevia rebaudiana</i> (Bertoni) Bertoni	Asteraceae	Herb
१११	सजिवन	<i>Jatropha curcas</i> L.	Euphorbiaceae	Shrub

११२	सजिवन (रातो)	<i>Jatropha gossypifolia</i> L.	Euphorbiaceae	Shrub
११३	सिट्रोनेला	<i>Cymbopogon winterianus</i> Jowitt ex Bor	Poaceae	Grass
११४	सदाबहार	<i>Catharanthus roseus</i> (L.) G.Don	Apocynaceae	Herb
११५	समी	<i>Ficus benjamina</i> L.	Moraceae	Tree
११६	सिकाकाई	<i>Acacia concinna</i> (Willd.) DC.	Fabaceae	Shrub
११७	सितलचिनी	<i>Moringa oleifera</i> Lam.	Moringaceae	Tree
११८	सिमल	<i>Bombax ceiba</i> L.	Bombacaceae	Tree
११९	सिमली	<i>Vitex negundo</i> L.	Lamiaceae	Shrub
१२०	सिरनु	<i>Urtica dioica</i> L.	Urticaceae	Herb
१२१	सिसौ	<i>Dalbergia sissoo</i> Roxb.	Fabaceae	Tree
१२२	सुकमेल	<i>Elettaria cardamomum</i> (L.) Maton	Zingiberaceae	Shrub
१२३	सुपारी	<i>Areca catechu</i> L.	Arecaceae	Tree
१२४	सेतो मुश्ली	<i>Chlorophytum borivillianum</i> L.	Asparagaceae	Herb
१२५	सिंदुर	<i>Bixa orellana</i> L.	Bixaceae	Shrub
१२६	सुगन्धकोकिला / मालागिरी	<i>Cinnamomum glaucescens</i> (Nees) hand. – Mazz.	Lauraceae	Tree
१२७	हरों	<i>Terminalia chebula</i> Retz.	Combretaceae	Tree